

Adatok a vidéki munkásság életéhez.

— Marosvásárhely szervezett munkássága. —

múlt év őszén egy szociális református kurzus volt papok és tanítók számára. Az egyik előadást végig hallgattam, melyet egy teológiai tanár tartott. Tagadhatatlan, hogy formailag kiváló volt az előadás; tartalmát illetőleg azonban meg kell vallani, hogy ritkán volt alkalmam kevésbé alapos előadást hallani a társadalmi kérdéstről. Nemcsak az elméleti tudás nagy hiánya által tűnt ki, hanem a munkások életmódjában és körülményeiben való járatlanságával is.

A vidéki élet örömeit ecsetelte a főváros romlottságával szemben. Hogy milyen boldog a paraszt, mert kevéssel beéri, vadássza a vadat és halássza a halat (mintha vadászati és halászati kihágás nem is volna a világon), felesége pedig szövő ruháját. Ez az idilli állapot azonban nem sokáig tart, mert megjelenik a vigéc: ez csinál minden bajt. Ő terjeszti el az anyagi és erkölcsi romlást a vidéken, de a fővárosban is. Mert feleségének annyi pénzt ad, mint amennyi kell, ez pedig elrontja a cselédeket. Íme, itt a társadalmi kérdés genezise. Pedig mekkora az anyagi romlás a fővárosban is. Tudják-e önök uraim, hogy mi az az ágyrajzás? kérdezte ekkor pátosszal a szónok. Úgy látszik, hogy senki sem tudta, mert senki sem felelt e kérdésre. Pedig mekkora lett volna a meglepetés, ha valaki fölvilágosította volna a hallgatóságot, hogy az előadás színhelyétől néhány száz lépésre tömegesen élnek emberek, akik ágyrajznak.

Azért hozom föl ezt a példát, hogy egyrészt kitűnjék, hogy a progresszív hagyományokkal bíró református egyház lelki és szellemi

vezetősége előtt hogyan tüntetik föl a társadalmi kérdést, másrészt annak bizonyítékául, hogy a fővárosi élet nemismerése még korántsem biztosíték a vidéki élet ismerésére. Ha a fővárosi szellem ellenségei folytonosan azt hangoztatják, hogy a kávéházi asztal mellől nem lehet helyes képet nyerni a vidékről és általa az országról, ideje volna már egyszer kimondani azt, hogy a vidéki város középosztálya teljes elzárkozottságban él a munkásosztályoktól, a legnagyobb tudatlanságban annak életkörülményeit illetőleg.

Az alábbiakban igyekszem egy vidéki város munkás-társadalmát jellemezni. Az olvasó bizonyára meglepetéssel fogja tudomásul venni, hogy e néhány lap — bár persze megszakításokkal — csaknem egy évig tartó gyűjtés eredménye. Marosvásárhelyen mintegy 300 szervezett családos munkás lakik. Ezek közül 260-at személyesen kerestem föl 1—2 építőmunkással, kik a lakás fölmérésében voltak segítségemre, 1908 áprilistól 1909 februárig. A tömérdek összegyűjtött számmal és adattal fölöslegesnek tartom terhelni az olvasót, jobbnak láttam ehelyett gondosan kiválogatni a legtanulságosabbakat.

A marosvásárhelyi ipari munkások száma az utóbbi néhány év alatt erősen megnövekedett. Hozzávetőleges becslés szerint mintegy felük van szervezve. Ezek közül:

Kőművesek	250
ácsok	170
asztalosok	150
vas- és fémmunkások	120
cipészek	50
szabók	40
nyomdászok	30
festők	29
borbélyok	26
összesen	865

E szám változó; télen kisebb, nyáron nagyobb. A néhány évi igen tekintélyes szaporulat bevándorlás eredménye, még pedig legtöbbször a közeli környékből. A munkások nagy része földműves szülőktől származik, sőt sokan közülük teljesen falun nevelkedtek. Különösen a kőművesek és ácsok nagy részéről elmondhatni, hogy csak egy kissé kell megvakarni őket és alattuk a paraszt. Hogy ebben az állapotban továbbra is megmaradjanak, ezt nagyon előmozdítja az, hogy egy részük falun lakik és ruházatban is különböznek a városi iparos munkásoktól. Megvan bennük a paraszt szűk látköre, makacs önzése és a röghöz való ragaszkodása. Legnagyobb sérelemnek tekintik a máshonnan jövő munkásokat, kiknek egyenlő jogait legkevésbé sem hajlandók elismerni. Ebben nagyon hasonló gondolkozásuk munka-

adóik, akik ép oly jogsérelemnek tekintik viszont azt, ha valamely köz- vagy nagyobb magánépítkezés idegennek jut. Épen azért az építőmunkások és a többi szakmabeliek közt bizonyos antagonizmus állapítható meg, ami elkerülhetetlen e durva testi munkát végző és szabad levegőn élő félparaszt csoport és a többi munkások közt, kik zárt helyen, többnyire finomabb munkaeszközökkel dolgoznak és részben fényűzési cikkeket állítanak elő.

* * *

Egy átlagos munkás életének lefolyása a következőkben adható: A csecsemőt természetesen anyja maga táplálja, hacsak lehetséges. Nagy ritkán, kivételesen fordul elő, hogy az anya a magáé mellett még egy idegen gyermeket szoptat. Minthogy a családfő keresete legtöbbször nem elegendő a család eltartására, az anyának is kereset után kell látnia. E kereset folytán többnyire a házon kívül kell munkát vállalnia, így tehát a gyermekek szülői fölügyelet nélkül vannak. Ha van köztük nagybacska, az gyakorolja a fölügyeletet, ha nincs, valamely jószívű szomszédasszony. Bizonyos tekintetben csodálni lehet, hogy a szomszédasszony talán sohasem tagadja meg e gonddal és felelősséggel járó szolgálatot, de számos más esetben tapasztaltam Kropotkin herceg szavainak igazságát, hogy a szegények sok tekintetben valóságos kommunizmusban élnek és nyomorúságukban támogatják egymást. Ha azonban senki sincs, akire gyermekeiket bízzák, egyszerűen bezárják őket egész időre a szobába, ahol aztán kedvükre sírhatnak, míg szüleik haza nem jönnek.

Természetesen a munkás is nagyon jól tudja, hogy nem jó, ha a gyermek felügyelet nélkül van, de sokszor nincs módjában e bajon segíteni. Amint a gyermek már akkora, hogy óvodába küldheti, szívesen teszi meg ezt, mert így kevesebb veszély van vele. Úgy az óvoda, mint az iskola hasznáról a túlnyomó többség meg van győződve és igen ritkán — többnyire öregebb asszonyoktól — halottam iskolaellenes nyilatkozatokat.* Az elemi iskola után legtöbbször a polgári és ipariskolába küldik gyermekeiket. Azt hiszem, különösen az ipariskola járult nagyban a munkások szakértelmének és szellemi színvonalának emeléséhez. Említésre méltó körülmény, hogy míg a munkaadók nem valami nagy elragadtatással beszélnek az iskoláról, a munkások kivétel nélkül dicsérőleg nyilatkoztak róla előttem. Nemcsak volt tanítványai beszéltek az őszinte szeretet félreismerhetetlen jeleivel az iskoláról és volt tanáraikról, hanem akik nem látogatták,

* Mindössze 11 oly tanköteles van a szervezett munkások közt, aki nem jár iskolába (2,6%).

azok közül is többen nagy sajnálattal említették előttem, hogy annak idején ezt elmulasztották. Meg kell említenem azt is, amit több munkás beszélt, hogy t. i. az ipartörvény tárgyalásakor senki sem védte a tanároknál jobban a munkások érdekét. Nem tartottam fontosnak e dolog valóságát kutatni, elég bizonyosága így is a munkások bizalmának volt tanárai iránt.

A munkából hazatérő szülők a gyermekkel keveset foglalkoznak más szempontból, minthogy a gyermeksírás ne zavarja nyugalmukat. De ebben is van kivétel és egyik-másik munkás tudatosan neveli gyermekét.*

A törvényes tanoncidő kitöltése után körülbelül 17 éves a fiatal munkás, amikor keresetképes lesz. A fiatalember nősuléséig a szülői háznál van, de keresete alig növeli a család bevételeit, mert néha kereseténél is többet költ. Ha szülei nem laknak helyben vagy ha azoktól különváltan él, szállást átlag heti két, élelmet pedig 8—10 koronáért kap. A szállás alatt természetesen csak ágy értendő.

Szabad idejét az utcán vagy az egyleti helyiségben tölti, otthon keveset ül. Hetenként háromszor jár vizitába, amint a lányos házakba való látogatást nevezik: vasárnap, kedden és csütörtökön esti fél nyolc és kilenc közt. A lányokkal való ismeretségre a tánciskola és mulatságok adnak alkalmat. Ha a szülőknek a házhoz járó fiatalember nem tetszik, egyszerűen eltiltják a háztól, persze nem egyszer eredmény nélkül. Ha azonban nem merül föl ellene kifogás, rendszerint egy évi vizitázás után mindkét fél szülei megbeszélik a házasság föltételeit, amely nem ritkán (a törvényes kor hiánya vagy a katonaság miatt) csak hosszabb-rövidebb együttélés után jön létre. A hozomány csakis a házi fölszerelésre vonatkozik, melyet mindkét fél szülei szoktak összeadni. A házi fölszerelést legtöbbször a szülők hitelbe veszik, mert hisz készpénzük ritkán van. Ugyanez okból alig lehet szó pénzbeli hozományról, legföljebb az első néhány évben támogatják pénzzel a fiatal párt. Amennyiben a fiatal házások valamelyikének valami jussa volna, ezt általános szokás szerint csak a házasság első éve után kapják meg, amikor már beigazolást nyert, hogy a frigy tartós lesz.

Számításaim és értesüléseim alapján azt hiszem, hogy egy nő munkás élete nem nehezebb, ha ugyan nem könnyebb, mint egy nőtlené, amíg gyermekei nincsenek. Mert az asszony részint a házban

* Így egy helyütt egy fiúcskának, aki Csizmadia egy versét mondta el, melyre nyilván apja tanította, krajcárt akartam adni, de nem fogadta el. Anyja magyarázatul ezt mondta: „Apja mindig arra tanítja, hogy kettőt nem szabad: krajcárt elfogadni és kezet csókolni”.

végzett háztartási munkával, részint a házon kívüli keresetével (mosás, varrás, piaci kofázkodás) szerez annyit, amennyivel személyes szükségleteit fedezheti. A gyermek születésével azonban a helyzet kedvezőtlen fordulatot vesz, mert ezzel nemcsak hogy az asszony hosszabb-rövidebb időre keresetképtelenné válik, hanem a fölnövő gyermek élelme és ruházata is szaporítja a háztartás szükségleteit. Bizonyára részint ez, részint a nagy gyermekhalandóság, melyet az anya házonkívüli foglalkozása segít elő, magyarázata annak, hogy az általam meglátogatott 260 háztartás közt 86-ban nincs gyermek.

A nemi morál tekintetében a munkások általában nagyon orthodoxok. A külső kényszer által szorítva, fordulnak ugyan elő házasságon kívüli viszonyok, mint már említettem, de az ilyen viszonyokat házasság szokta utólagosan szankcionálni. Azonban még az ilyen szükség okozta viszonyokat is általában helytelenítik, megszólják, folyton azzal gyanúsítva a férfit, hogy a leányt cserben fogja hagyni, bárha az ilyesmi alig fordul elő.

Ez a szabály azonban csak egyenrangúak közti viszonyra vonatkozik. Más szempont alá esik a „randon alóli” viszony, amelynek különösen az egy faluból való munkások és cselédleányok közt fordulnak elő. A parasztszülőktől származó iparossegéd t. i. magasabb társadalmi osztályhoz tartozónak véli magát és egy a városban szolgáló cselédleánnyal való házasságot *mésalliance*-nak tekintene. Miután a leány is többre tart egy munkást pl. egy falujabeli parasztlegény-nél, aki a városban katonáskodik, a viszony könnyen jön létre, a házasság ellenben annál nehezebben.

Ha néha megesik, hogy valaki feleségét elhagyva, mással folytat viszonyt, az ilyen férfit nagyon elítélik társai, a vele élő nő pedig nemcsak hogy nem érintkezhetik a férjes asszonyokkal, hanem ha valahol az utcán találkozik, az asszonyok szóbeli, sőt tetleges inzultusainak is kiteszi magát. Ép ily súlyos megítélés alá esik az olyan viszony, mely az állandóság minden jelét magán viseli, a házasságkötés tényét kivéve. Az asszonyok az ilyen nőt sohasem hajlandók egyenrangúnak elismerni, ha pedig egy ilyen nőnek keresete van (pl. szakácsné) a vele élő férfi állandó gúny és megvetés tárgya társai előtt, mint akit kitanának. Az ilyen munkás kiközösítettnek érzi magát a társadalomból és rendszerint az ivásra és kártyára adván magát, teljesen elzúllik. Noha a fiatalabb munkás-nemzedék egészen vallásellenes, a házasságot rendben levőnek csak úgy találja, ha az az államin kívül egyházi elismerésben is részesül.

A szervezett ipari munkásság nem születések, hanem bevándorlás által szaporodik. A néhány év nagy növedékét tehát a környék

pusztuló székely kiscgazdái szolgáltatják és világosan megállapítható a *rural exodus*. Minthogy pedig fölötte valószínű, hogy a székely kiscgazdák igazi pusztulása csak az erdőirtás és a vele kapcsolatos munkálatok befejezése után válik igazán érezhetővé, úgy látszik, hogy az erdélyi fejlődő iparunknak jut osztályrészévé a proletarizált székely földművesek abszorbeálása, vagy legalább is azoké, akik nem vándorolnak Amerikába vagy a szomszédos Romániába.

Miután az ipari proletariátus helyzete itt is, mint csaknem mindenütt, alig érhető a mezőgazdasági proletariátus viszonyainak megértése nélkül, e részben Sebess Dénes (*Adatok a magyar agrárpolitikához*, Budapest 1908) adatokban gazdag könyvére kell utalnom az olvasót. Látni fogja ebből, hogy az egész székely kérdés *par excellence* földkérdés, illetve a közös föld kérdése. Ha törvényhozásilag nem teszik lehetővé többnyire jött-ment kalandoroknak, hogy potom áron összeharócsolják a nép közös erdejét és legelőjét, ma nem volna szükség a székely kirendeltség alamizsna-politikájára, mely azáltal, hogy meg nem érdemelt előnyben részesíti az ország lakosságának egy részét a többivel szemben, azt munkanélküli jövedelem nyújtásával demoralizálja. Mi várható oly elemi természetű csapással szemben, amit egy népre nézve földjének elvesztése jelent, oly segítségtől, mely fajtozás és fajszarvasmarha osztogatásában, tej szövetkezetek (a gyermekhalandóság e leghathatósabb előmozdítója) és gazdasági egyletek létesítésében vagy legjobb esetben a megmaradt kevés erdő és legelő racionális kihasználásában merül ki? Sebess Dénes könyvéből láthatni, hogy milyen szabad zsákmány volt a székely közvagyon: »Egy kat. hold lucfenyő-erdő, amelynek értéke 300—700 koronáig becsülhető, pálinkáért, gyapjúért, 1—2 koronáért adatott el. Általában annyi forint volt az ár, ahány hold áruba bocsájtatott.» (37. 1.)

A közös föld elvesztése atomizálta és még jobban fogja atomizálni a jövőben a székely falut, a gazdasági közösség bomlása maga után vonja az erkölcsi közösség bomlását is. Ennek következménye a legélelképebb elem kivándorlása részint külföldre, részint a városokba. A gazdaság-erkölcsi egység, a falu szempontjából egyaránt veszteség mindakettő.

A munkások kereseti viszonyaira vonatkozó adatok lehetőleg pontos megállapítása kisebb-nagyobb nehézségeket okozott. Minden egyestől megkérdeztem napi vagy heti keresetét, ezt azután szoroztam a munkanapok számával és ez az eredmény adja meg az évi keresetet. A bement munkabért sok esetben ellenőriztem úgy, hogy utólag több nagy munkaadóhoz mentem el, ahol összehasonlítottam adataimat az ott vezetett munkabér-lajstrommal, de sohasem tapasztaltam rossz-

hiszemű tévedést. Azonban a darabmunkánál (szabók és cipészek) az ilyen tévedés elkerülhetetlen, mert a munkás maga sem tudja pontosan, hogy mennyit keresett. A munkanapok számát a munkások és munkaadók bemondása alapján állapítottam meg; a két fél bemondása csekély eltérést mutatott.

A főbb szakmák munkaidő és bérvizonyai ezek:

S z a k m a	Napi munka óra	Munkabér K-ban naponként v. hetenként	Évi munkanap vagy hét	Évi bér K-ban
Kőműves... ..	10	4.88	220	1073:60
Ács	10	3.89	250	972:50
Asztalos	10	4.01	300	1203:00
Vas- és fémm.	10	4.38	280	1226:40
Cipész	11	heti 18.50	51 hét	943:50
Szabó	11	" 30.00	35 "	1050:00
Nyomdász	9	" 30.00	51 "	1203:00
Festő... ..	10	4.02	210	884:40

Ki kell emelnem, hogy az évi keresetre vonatkozó szám a maximumot jelzi, t. i. a betegség és sztrájk vagy kizárás okozta veszteség nincs leszámítva.

Bármennyire is törekedtem arra, hogy ezek az adatok pontosak legyenek, nem akarom ezek megbízhatóságát a valóságnál nagyobb-nak föltüntetni. Így tehát meg kell vallanom, hogy minden tévedést aligha sikerült kiküszöbölöm; mindazonáltal azt hiszem, hogy — a szabók kivételével, hol az évi munkaidő megállapítása igen bajos — e tévedések nem oly természetűek, hogy e számokat tudományos kutatások céljaira alkalmatlanokká tennék.

Megkísértem a kereset mellett a munkások kiadásait is összeállítani, de e föladat oly nagynak, segédeszközeim pedig oly csekélyeknek bizonyultak, hogy erről le kellett mondanom.

A városba régebben jutott munkás valami kis pénzcsekével is rendelkezett, a telekárak olcsók voltak, így tehát aránylag könnyen juthatott s kivált ha ács vagy kőműves volt, néhány száz korona és saját munkája segítségével házhoz. Ma már alig gondolhat ilyesmire. Az általam fölkeresett 260 család közül 54 (21%) lakik saját házban (ezek a házak azonban többnyire erősen meglévéen terhelve, tényleg a bankokéi), 196 (75%) bérlakásban és 10 (4%) kap valamely szolgálatért lakást.

A munkások nem laknak egyrészében a városnak, hanem mindenfelé elszórva. Mégis legtömegesebben találhatók a Cigánymező-, Szántó- és Teleki-utcában, Hidvégen, továbbá a város területén kívül, M.-Szt.-Györgyön. A lakások viszonylagos drágasága és elég-

telensége igen tekintélyes számban szorítja ki őket a közeli falvakba, hol a lakásviszonyok ugyan sokkal kedvezőbbek, de a munkahelytől távol esnek. (A városon kívüli munkásokra nem terjesztetem ki vizsgálódásomat.)

A lakásnyomor a nagy lakbéremelkedésen kívül abban is nyilvánul, hogy akárhány esetben egyáltalában nem talál a munkás lakást. Az idegenből idejövő munkás sokszor kénytelen — az ő viszonyaihoz mérten — bármilyen árat fizetni, csakhogy fődél alá jusson. Mint-hogy pedig a házbérnek mindenütt megvan az a tendenciája, hogy a legkisebb okból is emelkedik, de a legfontosabb okból sem esik, az egyszer drágult lakás rendszerint sohasem válik olcsóbbá. A lakások elégtelen számát bizonyítja az, hogy igen sok helyt hallottam azt a kijelentést, hogy a jelenlegi lakás csak ideiglenes, míg jobbat nem találnak; dacára, hogy a munkahelytől igen távol esnek, kénytelenek igen sokan Hídvégre, Remeteszegre és M.-Szt.-Gyögyre, sőt még messzebbre költözni. Egy fiatal párt Hídvégen egy oly színben találtam bekvártélyozva, melyben a tyúkok aludtak és mely az eső ellen vajmi kevés védelmet nyújthat. Minthogy a kínálat a kereslettel szemben nem tart eléggé lépést, természetesen csak a lakók konkurrálnak egymással és nem a háziurak. Egy munkásasszony ezt így fejezte ki: „Egyik nyomorult a másikat veri föl”.

Megérdemli a figyelmet az a kérdés, hogy miért nincs Marosvásárhelyen elég lakás általában és munkáslakás különösen. Mert összes adataim azt mutatják, hogy a lakások, kivált az utóbbi néhány évben, rohamosan drágulnak.

A háztulajdonosok azt szokták mondani, hogy az ő jövedelmük nem növekedett tényleg, csak látszólag. Legerősebb érveik ezek: 1. A házépítés költségei növekszenek az épületanyag és a munkabér drágulása folytán. Ez igaz, de a házbér az anyag és munkabér drágulásánál aránytalanul rohamosabban drágul, e drágulást pedig kizárólag a telekérték növekvése okozza. De különben is az építési költségek a már meglévő háznál többé nem szerepelnek, a már régen fölépült házak tulajdonosai pedig mégsem érezhetik indítatva magukat arra, hogy ne emeljék a házbért. 2. A vízvezeték, villanybevezetés, aszfalt és majd a csatornázás költségeit legalább részben vissza kell kapniok a lakótól. Tényleg azonban nemcsak egészen kapják vissza e költségeiket (még mielőtt kiadták volna), hanem e címen újabb és újabb béremelés indult meg, úgy hogy e magukban véve nagyon is kívánatos javítások csak a telektulajdonosoknak váltak hasznára, mert a többi lakosság busásan fizet azért, hogy a telek értéke e befektetések által emelkedjék. 3. A házak csekély százalékot hoznak, amit az is bizo-

nyit, hogy temérdek eladó ház van. Vajon igaz-e ez? Tény az, hogy sok az eladó ház. De ki tudna olyan háztulajdonost találni, aki egy házat annyiért akarna eladni, amennyiért építtette vagy vette? Így tehát a sok eladó ház mit sem bizonyít, mert hiszen csak nyereséggel eladók. Ép így áll a dolog a kamatjövedelemmel is. Mert a tulajdonos nem így számít: került a ház ennyibe, tehát hajt ennyit, hanem így: ér a ház ennyit (itt a szám sokszor irreális) hajtania kell tehát ennyit. Tapasztalataim és szakértő véleménye szerint a kislakások átlag tisztán 7—8%-ot hoznak, de van példa 10, sőt 12%-ra is.

Kétségtelen, hogy a lakásdrágaság oka kizárólag a telekspekuláció. Böven hozhatnék föl megdöbbentő adatokat a telekárak emelkedésére. Szerepelhetne ez adatok közt olyan, hogy egy aránylag nemrég vett telek ma évente többet jövedelmez (pedig részben félig földbeásott cigánykunyhók vannak rajta), mint amennyibe került, hogy 15 év alatt egy 800 ölnyi telek ára 900%-kal emelkedett stb. stb. De bárki azt mondhatná, hogy ezek egyes elszigetelt esetek. Hanem a menház környékéről (jókora terület) köztudomású, hogy egy kat. hold ára 10 év előtt átlag 1600 korona volt, vagyis 1 ö^l 1 koronába került, ma pedig 15—20 korona a rendes ár. Egy szakértő szerint a munkásoklakta utcákban öt év alatt átlag megkétszereződött a telekár. Természetesen tömérdek a beépítetlen és spekulatív célokra főtartott terület (egy pusztatelekaó alaposan segítene ezen!), úgy, hogy aki olcsón akar építkezni, kénytelen messze kimenni a város központjától. Ennek következtében a város szerte-széjjel épülvén, szerfölött megdrágult a vízvezeték, csatornázás, utcaburkolás és annak tisztogatása, a város világítása, rendőrsége stb. Pl. vízvezetéki cső annyi kellett, amennyi egy normálisan épült három-négyakkora városnak is elég volna.

E telekspekuláció lehetetlenné teszi az egészséges verseny kialakulását az építőiparban. De még mai viszonyok közt is lehetséges volna teljesen megfelelő lakásokat építeni a munkások számára 4—5% nyereségre, de sajnos, erre nincs pénz, a kistőke nem éri be ekkora haszonnal, hanem uzsorabefektetés után néz.

A lakáskérdésről óriási irodalom torlódott össze, főleg az utóbbi években. Nemcsak sokat írnak és beszélnek, hanem sokat tesznek is e kérdés megoldásáért. E tettek közt bizonyára előkelő helyet foglal el fővárosunk legújabb nagyszabású kísérlete. De bármily figyelemmel olvastam is ez irodalomnak reám nézve hozzáférhető részét, bármennyire igyekeztem is az ezirányú gyakorlati kísérletekben a jót megtalálni, végeredményben a kérdés megoldására nézve valamennyit egyformán utópisztikusnak találtam. Bármennyire

is imponáljon a szemlélőnek London és Glasgow nagyméretű harca a *slum*-ök ellen vagy bárhogy is hasson meg a *Garden-City* idillikus bája, kevés érvelés kell annak belátásához, hogy a lakáskérdés nem kapcsolható ki az egész társadalmi kérdésből és hogy aki elszigetelten szemléli, nem érti meg, tünete egy súlyos betegségnek, mely tünet okozat lévén, csak akkor szűnik meg, ha az ok megszűnik hatni. A földkérdés egy különleges formájával, a telekkérdéssel állunk itt szemben, melynek hathatós ellenszere egy telekértékre vetett adó volna. Egy ily adó alapja természetesen nem lehetne a telek tényleges jövedelme, hanem annak jelenlegi forgalmi értéke. Addig is hasznos munka lenne a telekspekuláció erkölcsi diszkreditálása, amely nyomban bekövetkeznék, mielőtt a nagyközönség bepillantást nyerne azokba az üzelmekbe, melyek a telekérték emelkedését előidézik.

Már most nézzük közelebbről, hogy milyen lakásokban lálnak a munkások.

Természetesen az ideális állapot az volna, hogy minden család lehetőleg külön udvarban lakjék; ez azonban csak kevés munkás-családnak jutott osztályrészül. Ugyanis lakik

46 család egyedül	9 család heted
73 „ másod	1 „ nyolcad
70 „ harmad	1 „ kilenced
33 „ negyed	1 „ tized
20 „ ötöd	1 „ tizenketted
5 „ hatod	

magával egy udvaron.

E lakások közül 166 (64%) egy szobás, 86 (33%) két és 8 (3%) három lakosztályú. A konyha és szoba közt nehéz különbséget tenni a két és három lakosztályos lakásoknál, mert hiszen a fűtés drágasága miatt a család télen többnyire a meleg konyhába húzódik és sok szoba éppen takarékosági szempontból egész télen át lakatlan.

Egészségügyi tekintetben felvilágosítást nyújtanak a következő adatok: 260 közül 124 (48%) vert agyag és 136 (52%) deszkapadlóslakás van. 30 lakás sötét, 50 nedves, 31 sötét és nedves, vagyis 42,7% e szempontból meg nem felelőnek mondható. Erkölcsi szempontból is érdemes tudni, hogy 1052 személyre 452 ágy jut, vagyis a 14 éven aluli gyermekeket $\frac{1}{2}$ -nek véve, csaknem 2 embernek jut egy ágy.

Az orvosok véleménye elágazó arra nézve, hogy egy embernek hány m^3 légűrre van szüksége, de $20 m^3$ -nél kevesebbre egy sem teszi, sőt a modern börtönök is $20 m^3$ -t számítanak egy emberre. E tekintetben a helyzet a következő:

6 lakásban egy felnőttre* 0- 5m ² légűr			
76	„	5-10	„
93	„	10-15	„
39	„	15-20	„
46	„	29-30	„

Egészen véve 140 emberre (13,30%) jut 30 m⁸ légűrnel több; e 46 háztartás közt 26 gyermektelen házaspár van.

Egy lakás átlagos padlóterülete 1903 m² és az átlagos légűr 47,53 m³-ben állapítottam meg.

Minthogy a lakások túlnyomó részében külön konyha sincs, természetesen többnyire ez egyetlen helyiségben főznek, itt mossák a fehérneműt, sőt néha itt is szárítják. 210 háztartásban főznek a szobában, 48-ban a konyhában és 2 hozatja az ételt. A mosást 207 helyütt végzik a szobában, 46 helyütt a konyhában, 3 család kiadja a házból és 2 mos a pincében. A ruhaszárítást többnyire, 208 család, a padláson végzi, 29 a szobában, 20 a szabadban és 3 kiadja.

Ha már most a lakások árát vesszük, a 196 bérlakás átlagos ára K 100,28. Első pillantásra ez talán igen kevésnek látszik, tényleg azonban igen sok. Mert nemcsak hogy e lakások a fenti adatok tanúsága szerint az egészségi követelményeknek alig felelnek meg, amihez még hozzá kell tennünk, hogy igen silány anyagból (többnyire sárból) készültek, átlagos magasságuk 2,49 m., néha padlásuk sincs, a pince ritka, a kamra pedig még ritkább, még így is drágábbak a nagyobb lakásoknál. U. i. egy m² beépített hely átlag K 4,33-ba, egy m³ pedig K 2,26-ba kerül. Összehasonlításként említem, hogy egy a város központjához közeli, Vigand építőművész által tervezett házban, a lakó egy m³ beépített helyért két koronánál kevesebbet fizet. Itt is érvényesül az az általános szabály, hogy a kis lakás drágább a nagynál.

Miután a helybeli munkások jó részben földműves származásúak, többnyire nem idegen előttük a mezei munka és ha lakásukhoz bármily kis kertecske is tartozik, nagyon meg tudják becsülni. Sokan fejezték ki előttem ilyen kert utáni vágyukat. Mikor beszélni hallottam őket, a könnyebb megélhetésen kívül egyéb érvet is véltem hallani: a föld fiának szavát, aki még a második nemzedékben is visszavágyik a kenyeret és oly változatos munkát nyújtó anyaföldhöz. Pedig csak 77 (30%) lakáshoz tartozik olyan-amilyen kert, melyben, ha nagy, tengeri, ha kisebb, vetemény terem, de a virág ritkán hiányzik belőle. A virág iránti szeretet föltűnő a munkásoknál. Akárhányszor, ha az asszonyoktól kérdeztem, hogy tartanak-e virágot, túláradó gyöngédséggel felelték: „Van hát, hiszen mit

* 14 éven alóli gyermekek 1/2-re vannak számítva.

ér virág nélkül a ház?!” vagy: „Hogyne, hiszen úgy szeretem a virágot!” stb. Mindössze 86 lakásban (33%) nem találtam virágot. E hiány oka vagy a végső szegénység, vagy hogy a lakásban nem él meg a virág, vagy pedig hogy a munkások más vidékről valók, többnyire alföldiek. Mindössze kb. 765 cserép virágot találtam, legtöbbször muskátlit, sárga violát, rezedát és szegfűt. E virágok persze sokszor az amúgy is gyér világosságot fogják el a szoba lakói elől, nem épen jelentéktelen áldozatot követelve a „szép” nevében, melynek legtöbbször egyetlen hirdetői a munkás dísztelen otthonában.

A szoba bútorzata különben fölötte egyszerű: a hetipiacon kapható festett bútorból áll, a politúros már nagyobb jóllét jele. A kihúzás szekrényen többnyire teljesen hasznavehetetlen, olcsó porcellán-figurácskák, kis üveg pohárkák és fényképek állnak, ugyancsak megnehezítve a háziasszonyra nézve a portörítés munkáját. A falon a szokásos vásári olajnyomatok láthatók, melyek legtöbbször épen séggel nem illenek környezetükbe. Így pl. méltán csodálkozhatik az ember, hogy hogyan kerül egy székely munkás lakásába II. Vilmos császár képe. Némely helyt nagy ritkán látható Petőfi broncfestéssel bevont gipsz-mellszobra, gyakoribb Marx és Lassalle arcképe. A szent képek nem ritkán okoznak vitát a családban. Több helyütt mondta az asszony, hogy ura ki akarja dobni a vallásosság e külső jeleit.

A munkásosztály értelmi fokára nézve fontos jelként tekinthető a könyv. Minden lakásban tudakozódtam is utánuk és miután nem valószínű, hogy ezeket eltitkolták volna előlem, azt hiszem, hogy adataim eléggé megbízhatók. Semmiféle könyvet nem találtam 130 esetben*, csak imakönyv volt 37 családnál és csak naptár 6-nál. 87 lakásban (33%). összesen 722 könyvet találtam. A *Biblia* 47 családnál van meg, Petőfi költeményei pedig 22-nél. Talán nem lesz túlságosan könnyelmű következtetés ebből az utóbbi két számból azt megállapítani, hogy az egyház** és az iskola csak igen vékony rétegét hatotta át a munkásosztálynak.

Egyébként a könyvek igen nagy változatosságot tüntetnek föl. Anatole France finom megfigyelése, hogy a gyermekek unják a gyermekekről szóló történeteket, őket épen a magukétól legeltérőbb élet érdekli és ezért szeretik a tündérmeséket, teljesen ráillik a kezdetleges életviszonyok közti munkásokra is. Ezért nem érdekli őket pl. Arany *Toldi*-ja (sehohsem találtam), hanem annál inkább *Musolino*, *Nic Carter* és hasonló olcsó füzetekben kapható ponyvaregények.

* Gyermekek iskoláskönyveit nem vettem figyelembe.

** Többnyire református vallású munkásoknál a *Biblia* elterjedtsége fontos jel.

Csizmadia Sándor verseit is csak néhány buzgóbb szocialistánál találtam. A komolyabb irodalmat többnyire szocialista füzetek, egyházellenes munkák és szakkönyvek képviselik.

Néhány munkás anyagi viszonyait messze túlhaladó könyvvásárlásba bocsájtkozott és pl. nem kevéssé lepett meg, mikor egy helyütt Vas Gereben összes munkáit és a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténetet találtam, melyet a tulajdonos saját pénzén vett. Vagy milyen tudásvágy lehet az olyan munkásban, aki szűkös anyagi viszonyai közt 70 könyvet szerzett össze, valószínűleg a maga és családja szájától vonva meg a falatot értük!

Különösen, amikor a *Biblia* után tudakozódtam, volt alkalmam a nyert válaszból a munkásság vallásosságára következtetni. Szabályként állítható föl, hogy minden fiatalabb szervezett munkás vallásellenes, a nők pedig többnyire nyílt vagy titkos rokonszenvet táplálnak a vallás iránt. A *Biblia* utáni kérdezősködésre gyakran kaptam ezt a választ: „Nincs, mert az uram nem szenvedheti a *Bibliát*”. Egy asszony így felelt kérdésemre, a velem jövő és lakást fölmérő építőmunkás gúnyos mosolya által fölingerülve: „Bizony van és én a vallásomat nem hagyom!” Egy másik válasz így hangzott: „Van, mert az uram ugyan szocialista, de én református vagyok!” De volt eset, bár ritkán, arra is, hogy az asszonyok is ellenséges indulattal szóltak a vallásról és a papokról. Így egy katolikus asszony tréfásan mondta: „*Biblia* nincs, csak *Papok tükre*”. Ugyanott láttam Renantól *Jézus életé*-t is.

A munkásság a szociáldemokrata mozgalomban vakon bízik és ha lokális torzalkodások vannak is, a központ iránti bizalom szilárd. Megesik ugyan, hogy a fölülről jövő intézkedéseket nem fogadják tetszéssel, késedelmesek a fizetésben, panaszkodnak, zúgolódnak, gyanúsítanak, de egészen úgy tekintik, mint az egyetlen fórumot, hol orvoslást találnak bajaik ellen és védelmet a hatósággal szemben. Példaként érdemesnek tartom megemlíteni, hogy látogatásomat, amikor elhitték, hogy nem adó lesz belőle, mindenütt a szocialista párti központ intézkedésének tulajdonították. Ha nem adóról vagy más zaklatásról van szó, el sem tudják képzelni, hogy e párton kívül más is érdeklődjék irántuk. Egy helyütt valaki így szólt: „Ez az összeírás nyilván a választójog miatt van”. Azután meglegedetten tette hozzá: „Szép kis pénzébe kerülhet ez a központnak!”

Politikai tekintetben van a szociáldemokrata-párt mellett egy, mondhatni, szélső jobb és egy szélső bal szárny. A jobb szárny a katolikus legényegylet, melyet nagy hozzáértéssel és körültekintéssel szervezett egy helybeli lelkész. Mintegy száz tagja lehet, de köztük túlnyomó számban vannak a kisiparosok és olyan szakmabeli munkások

(csizmadiák), akik szervezve nincsenek. A tagok fölvetelénél nem akadály az, hogy az illető református vagy zsidó. A balszárny a szindikalisták, akik kivált az asztalosok és a szabók közt vannak nagyobb számmal. 18-an járatják a szindikalista lapot és ez alapon föltehető, hogy legalább kétszer ennyien vannak. A mozgalom igen új keletű és hívei tagjai a szervezeteknek.

A *Népszavá*-nak télen 100 előfizetője van, nyáron, mikor több a kereset, 130 —140. Ezenkívül a *Nap* és a *Friss Újság* örvendnek nagyobb elterjedtségnek.

A munkásoknak csaknem összes családon kívüli élete a szakszervezetekkel függ össze. Itt hallanak tudományos és szórakoztató előadásokat, zenét, éneket, szavalást, színi előadásokat, itt táncolnak és úgyszólván tiltott dolognak tekintik, hogy ezeken kívül keressenek akár tudást, akár szórakozást. Más helyre ha el is mennek, már előzetesen bizonyos gyanakvó érzélemmel mennek oda. E gyanú akkor is meg van, ha valamely társulatról van szó, de a legmagasabb fokot éri el, mihelyt az állam bárminemű intézményével állnak szemben. Pl. az állam hasztalan igyekszik népkönyvtárral hozzájuk férközni, szervezett munkás aligha vesz ki onnan könyvet. Nem kell nekik az államtól semmiféle könyv, mert mint volt alkalmam hallani, félnek, hogy az államhatalom tudásterjesztése csak cégér a politikai propaganda leplezésére.

A szervezetekkel vannak összefüggésben a következő egyletek is: a borbélyok zenekara, a kőművesek dalárdája, a munkásképző egylet és a *Thalia*. A 10 szakszervezet nagyobbreszt egy-egy bált rendez, néha az egyletben, néha azon kívül. E bálokon a résztvevők, saját tapasztalataim és értesülésem szerint, igen decensül viselkednek. Az egyleti helyiségben szeszes ital nem kapható, még ha mulatság is van, csak süteményt és gyümölcsöt árusítanak. Ha valaki a helyiségbe részegen jönne föl, azonnal kivezetik onnan s az ilyen embert nagyon elítéli a munkástársadalom és ismétlődés esetén ki is zárják maguk közül.

Épenséggel nem akarom azt mondani, mintha a szervezett munkások közt nem volna alkoholizmus. Bár vannak fanatikus absztinensek, alig tévedek, ha azt mondom, hogy nyolc tizedük el-eljár a korcsmába. De az bizonyos, hogy a szervezkedés óta nagy a javulás. A kollektív szerződések kivétel nélkül tiltják a szeszes ital élvezetét munkaközben, holott a szervezetlen munkásoknál (pl. csizmadiáknál) a legtöbb műhelyben otthonos a pálinkás üveg. Ha valamely építőmunkás munkaidőben iszik, bármely társa följelentésére azonnal el kell bocsájtani. Aki déli szünet után részegen tér vissza, legalább is

néhány órára (testi épsége érdekében) kizárandó a munkából. A szervezkedés óta (5—6 év) a munkás rangján alólinak tartja a pálinkamérések látogatását, helyette inkább a kávéházakat és vendéglőket keresi föl. Nagyon elterjedt szórakozási eszköz a kártya is vasárnap délutánonként.

A középosztályhoz viszonyítva a munkásosztály szórakozását, nem mondhatni, hogy a kettő közt lényeges volna a különbség. Újságok, szórakoztató olvasmányok, körülbelül egy színvonalon állnak (könyvkereskedőktől tudom, hogy legkeresettebb könyvek a pornografikus munkák és hogy igen előkelő állami hivatalnokok olvassák *Nic Carter*-t,) táncmulatságaik legtöbbször ugyanazon helyiségben folynak le csaknem ugyanoly formában. Legfőleg az a különbség, hogy a középosztálynál elterjedtebb az alkoholizmus és a duhaj mulatozás, továbbá a kártyázás a középosztálynál az egyesek anyagi viszonyait messze túlhaladó mérveket öltött.

Már említettem a szegénység ösztönserű hajlandóságát a kölcsönös segítségre. A polgári társadalom nagyrészt nem is sejti, de nem is sokat törődik azzal, hogy hogyan él és mily bajokkal küzdök a munkásság. Igaz, hogy egészben véve a legjobb akarattal sem volna sem erkölcsi, sem értelmi, sem anyagi ereje a segítségnyújtásra. Ha történtek is ez irányban kísérletek, ép ez okok folytán sikerre nem vezethettek. Így tehát a munkásság magára maradt. Magára maradva, a szervezetek segítségével oly szolidaritást teremtett saját körén belül, hogy ez néha érthetetlennek tűnik föl a polgári társadalom előtt, így a munkaadók előtt valóságos rejtély, hogy a jobb munkások miért nem akarnak akkordban dolgozni. A kereső munkás természetesen találja, hogy munkanélküli társa az ő szűkös keresetéből kapjon támogatást.

Gyakori eset, hogy valamelyik munkás oly körülmények közt kénytelen fegyvergyakorlatra bevonulni, hogy családjá teljesen pénz nélkül marad. Ilyenkor egy szaktárs aláírási ívvel járja be a szervezet tagjait, az aláírt összeget pedig szombaton fizeti be mindenik. Az összegyűlt pénzt azután átadják a segélyreszoruló családnak. Az így nyújtott pénzt sohasem szokás visszafizetni, azonban az így támogatott munkás bővebben szokott aláírni a többieknel, ha valamelyik társa az övéhez hasonló helyzetbe kerül.

Hasonló példák egyre megújuló bizonyítékai annak, hogy a szakszervezet úgyszólván az az egyetlen intézmény, melynél a munkás szerető támogatásra talál, arra a lelki és anyagi támogatásra, melyet az egyház és állam oly szűk marokkal juttat neki. Csodálhatni-e, ha égő gyűlöletet érez ama hatalom ellen, mely egyetlen támaszától akarja megfosztani?

Braun Róbert.